

**İMAM CÂBİR b. ZEYD EL- EZDÎ'NİN MEKTUPLARI ve İBÂDİYYE AÇISINDAN
ÖNEMİ¹**

رسائل الإمام جابر بن زيد الأزدي ومكانتها عند الإباضية

Özet

Resail, tabiunun büyük alimlerinden imam *Câbir* b. Zeyd'in (ra) müntesiplerine göndermiş olduğu on sekiz mektuptan oluşmaktadır. Erken dönem hakkında kaynaklarda yeralan bilgilerin politik gerekçelerle çarpıtılması gerçeklerin ortaya çıkmasını engellemektedir. Bu nedenle, *Resâil*, gerek İbâdiyye'yi gerekse o dönemim sosyal ve siyasi şartlarını anlamak açısından son derece önemli bir kaynaktır. *Resail*, Tunuslu İbâdî bilgin Ferhât b. Ali el-Ca'birî tarafından tahkik edilmiştir. Makalenin hazırlanmasında tahkikli kaynaktan faydalanılmıştır. Bu makale, giriş; *Câbir* b. Zeyd'in hayatı, mektuplar hakkında genel bilgi ve sonuçtan oluşmaktadır. Makale *Câbir* b. Zeyd'in mektupları ve onların değerlendirilmesi ile sınırlıdır. Eser tarafımızdan Türkçeye çevrilmiş olup yakın zamanda neşr edilmeyi beklemektedir. *Câbir* b. Zeyd'in mektupları sayesinde İbaziler'in ilme önem veren bir topluluk oldukları iddiası güç kazanırken, mezhep taassubu gölgesinde atılan cehalet ithamı inanılır olmaktan çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler

Câbir b. Zeyd

Resailu Câbir

İbâdî

Basra

الملخص

تتكون رسائل التابعي الكبير الإمام جابر بن زيد الأزدي رضي الله عنه من ثمانية عشر رسالة أرسلت إلى أصحابه، وتعتبر هذه الرسائل ذات أهمية كبيرة في فهم الإباضية وفهم تلك الحقبة الزمنية على حد سواء، كون أغلب المعلومات التي وردت في المصادر القديمة تم تحريفها لأسباب سياسية مما شكل عائقاً في فهم التاريخ الإسلامي في تلك الفترة، حُققَت هذه الرسائل من قبل العالم التونسي الإباضي الشيخ فرحات بن علي الجعبري، ونحن هنا اعتمدنا في هذه المقالة بشكل أساسي على هذه النسخة المحققة حيث تتناول هذه المقالة في مقدمتها نبذة عن حياة الإمام جابر بن زيد بالإضافة إلى معلومات عامة عن الرسائل والخاتمة، كما أنه ركزنا على

¹ Doç. Dr. Orhan Ateş, Orhanates1624@hotmail.com

رسائل الإمام فهماً وتقييماً، علماً إننا انتهينا من ترجمة الأثر إلى اللغة التركية وننتظر نشره إن شاء الله، يمتلك هذا المؤلف أهمية كبير في أثبات مدى اهتمام الإباضية بالعلم وابعاد تهمة المجتمع البدوي الجاهل عنهم التي ساقها خصومهم بدافع التعصب المذهبي

الكلمات المفتاحية: جابر بن زيد رسائل جابر الإباضية البصرة

Giriş

Mektuplar uzakta bulunan dostlar ya da kurumlar arasında haberleşmeyi sağlayan yazı türüdür.² Mektuplar dilek, istek yanında duygu ve düşünceleri ihtiva eder. Anlatım muhatabın kültür seviyesine ve yakınlığına göre farklılık arz eder. Bilim ve düşünce adamları tarafından yazılan mektuplar çağın özelliklerini yansıttığı için “belge” niteliği taşırlar.³ Resâilu İmam Câbir b. Zeyd adlı eser, İmam Câbir b. Zeyd’in müntesiplerine yazmış olduğu fetvaları ihtiva eden on sekiz mektuptan oluşmaktadır. Yaklaşık yüz on iki soruya cevap verilmiştir. Ca’bîrî toplamda iki yüz otuz dokuz fetva tespit etmiştir.

İleride görüleceği üzere Câbir b. Zeyd’in mektupları mektuplaşmanın genel kurallarına tabii olmakla birlikte her mektup diğerlerinden farklı özelliklere sahiptir. Çünkü mektuplar muhatapların kültürel seviyesine ve yakınlık derecesine göre farklılık arz eder. Mektupların belli hece sayısına sahip kafiyeli şiirler gibi olmasını düşüneyiz. Mektuplarda görülen küçük farklılıklar onların bir elden çıkmadığına asla delil teşkil etmez.

İslam ilimlerinin her alanında içtihat seviyesine yükselmiş ve ilminin derinliği ve ahlakının yüceliği ile sahabenin övgüsüne mazhar olmuş İmam Câbir b. Zeyd’in mektupları yaşadığı döneme farklı açılardan ışık tutan belge özelliği taşımaktadırlar. Mektupları önemli kılan hususlardan birisi de Câbir b. Zeyd’in içerisinde bulunduğu Ehl-i Hak ve’l İstikame (İbâdiyye) hareketine ışık tutmasıdır. Ayrıca, mektupların genel muhtevsından sosyo - ekonomik durum, siyasi şartlar ve fıkıh ilminin gelişimi hakkında fikir edinmek mümkündür. Mektuplardan anladığımız kadarıyla o dönem fıkıh metinleri kısa ve çok manayı ifade etmektedir; fetva sahibi kaynaklarını zikretmemektedir. Zira kaynak belirtme şeklinde bir gelenek de mevcut değildir. Kaynaklarla desteklenen eserler ihtilafların çoğaldığı dönemde yani ikinci asrın ortalarından sonra ortaya çıkmaya başlamıştır.⁴ O dönemde fetva veren zatlar sahabe atmosferinde büyümüş ilim, ve takva sahibi kimselerdi. Hz. Peygamber’e çok yakın şahıslardı.⁵ Onlar muhatapların güvenini kazandıklarından fetvaları için kaynak gösterme ihtiyacı olmazdı.

İmam Câbir b. Zeyd ilmi, takvası ve verası ile toplumun güvenini kazanmış bir alimdir. Bu nedenle onun fetvalarından sadece kendi taraftarları değil herkes istifade ediyordu. Câbir b. Zeyd’in fetvaları

² Kantemir, E. Yazılı ve Sözlü Anlatım, Ankara 1997, s. 255

³ Gözler, H. F. Örnekleriyle Türkçe ve Edebiyat Bilgileri, İst byy, s. 513

⁴el-Câbirî, Resâilu İmam Câbir b.Zeyd el-Ezdî , s7

⁵el- Câbirî, Resâilu İmam Câbir b.Zeyd el-Ezdî . s.8

رسائل الإمام جابر بن زيد الأزدي ومكانتها عند الإباضية

daha sonra tedvin edilen sünni ve Şîî kaynaklarda yer almıştır. Buradan hareket eden bazı kimseler İbâdiyye'nin *Câbir*'e nispetini zayıf görmektedirler. Dayanak noktaları; İmam *Câbir* b. Zeyd'in yaşadığı dönemde henüz mezhepler teşekkül etmemiştir ve *Câbir* herkesin imamıdır. Bu sözlerin işaret ettiği doğrular olabilir. Ancak *Câbir* b. Zeyd'in fetva verdiği dönemde fırkaların teşekkül etmediğini iddia eden kişinin tarihten haberi yoktur. İmam *Câbir* b. Zeyd neden Ummân'a sürgün edilmiştir? Onun talebeleri Ebu Ubeyde ve Rebi' b. Habîb gibi İbâdiyye'nin öncü imamları neden tarifi mümkün olmayan zulümlere maruz kalmışlardır? Mezhep taassubu ortaya çıkıncaya kadar, İmam *Câbir* b. Zeyd'in fetvalarından herkes yararlanmıştı. Daha sonraki süreçte mezhep taassubu ile hareket edenlerin onun görüşlerine yer vermemesi onun mezhebi kimliği hakkında en önemli bir delildir.

İmam *Câbir* b. Zeyd talebelerinin ders esnasında bir şeyler yazmalarını istemezdi. Onun yazma yasağına rağmen mektuplar günümüze kadar nasıl gelme imkanı bulmuştur? Libyalı İbâdî bilgin Ali Yahya Muammer bu konuda şu açıklamayı yapmaktadır; “İmam *Câbir*, bir gün ders esnasında bir öğrencisinin bir şeyler yazdığını görür. İmam *Câbir*, öğrencisinin uyulması zorunlu bir sünnet veya muhkem bir ayetin dışında herhangi bir şeyi yazmasına yasak koyar. İmam *Câbir* b. Zeyd insanların doğru bilgi ile amel etmesini çok önemserdi. Hatta kendi reyini, ve şahsi görüşlerini insanlara bildirirken onları temkinli davranmaya davet ederdi. Benim reyim ulaştırılması mümkün olan en son doğrulardır şeklinde bir düşünceye sahip değildir. Çünkü sabah dayandığı delilden daha güçlü bir delil akşam ortaya çıkabilirdi. Bu durumda, zayıf delil ile tutunduğu görüşünden döner daha güçlü olan delil ile hüküm verirdi. Öğrencilerin zayıf delile dayalı fetvayı halk arasında yayma ihtimali sebebiyle onların ders esnasında şey yazmalarını yasaklardı.⁶

Ahmet b. Hamat el- Halilî de İmam *Câbir*'in müntesiplerine yakmalarını veya yok etmelerini emrettiği mektupların günümüze nasıl ulaştığını merak etmiştir. el- Halilî bu konuda şu bilgileri verir: “Ben de kendime bu soruyu soruyorum “acaba tâbileri ve dava arkadaşları imamlarına isyan mı etmişler? Ve ya onlar onu dinlememişler mi? Doğal olarak cevabımız hâşâ onları böyle davranmaktan tenzih ederiz. Bu konuyu tartıştığım üstatlardan birisi ile vardığımız sonuç şu oldu: İmam *Câbir* b. Zeyd'in Cevabat ve risalelerinin günümüze kadar gelmesi davetçiler yolu ile değil, güçlü hafızaya sahip öğrencileri yolu ile günümüze kadar gelebilmiştir. Tarihi rivayetlerle sabit olan gerçek şu ki, İmam *Câbir* b. Zeyd'in ilmini farklı bölgelere taşıyanlar (Hameletü'l-İlim)⁷ zekâ ve yüksek ilmî makama sahip olan seçkin talebeleri olmuştur... Okuyucuyla beraber şu sonuca varmak istiyorum, bu Cevabat ve risaleleri muhafaza edenler davetçiler değil İmam *Câbir*'in talebeleri olmuştur. İmamlarının ilmini hafızalarında ve yakıcı anılarında depolamışlardı. Bu ilmi mirasa sahip olmamızı onlara borçluyuz.”⁸

⁶Muammer, *el-ibâdiyye fî Mevkibi't-Tarih* s.114

⁷Ateş, Orhan, *Günümüz Umman İbadiyesi*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2007.212

⁸Elbusafî, Salim b. Said b. Râşid, *İmam Câbir b. Zeyd* s.96; Ahmet b. Hamet el-Halilî, *Câbir*'in divânıyla alakalı şöyle der: “Divan'ın bir nüshası Tahert'teki Masume kütüphanesinde bulunur. Başka bir nüshası da Neffas Ferec b. Nasr'ın istinsah edip Mağrib ülkesine götürdüğü nüshadır. Fakat Neffas Ferec b. Nasr, bu nüshayı yere gömer. Bundan bir nüsha Abbâsî halifesi Harun Reşit döneminde Irak

İmam *Câbir* b. Zeyd'in Resâil'i hakkında bir değerlendirme yapmadan önce İbâdî telifat hakkında kısa bir panoramanın ve *Câbir* b. Zeyd'in hayatı hakkında muhtasar bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatini taşımaktayız. İslam düşünce tarihinde ortaya çıkan ilk siyasi fırka Muhakkime'dir.⁹ Hicri 36-64 yılları arasını Muhakkime'nin *oluşum dönemi*, hicri 64 sonrasını ise *fırkalaşma dönemi* olarak ele almak fırkanın gelişimini anlamamızı kolaylaştıracaktır. Erken dönem kaynaklarının oluşumu açısından Muhakkime'yi değerlendirdiğimizde, ilk Muhakkime tarafından kaleme alınan ve günümüze ulaşan her hangi bir eser mevcut değildir. Zira Muhakkime-i Ulâ'nın teşekkül ettiği dönem İslam mezhepleri tarihi kaynaklarının oluşumu bakımından oldukça erken bir dönemdir. Bu durum, kötü niyetli bazı kaynaklar tarafından Muhakkime'nin bedevî karakterine atfedilmektedir. Oysa, İslam toplumunun sosyo-kültürel gelişimi dikkate alındığında bu değerlendirmenin yeterince objektif olmadığı kolaylıkla anlaşılabilecektir. Zira Muhakkime-i Ulâ'nın tarih sahnesine hicri otuz yedi yılında çıktığı dikkate alındığında, bu dönemde hiçbir mezhebin teşekkül etmediği ve eser yazmadığı görülecektir. İslam düşünce tarihinde dini/siyasi fırkaların kurumsallaşması ve fırka fikirlerinin yazıya dökülmesi için en erken hicri I. asrın son çeyreğini beklemek gerekecektir. Ayrıca Muhakkime-i Ulâ'nın bilginleri olan Kurrâ'nın Nehrevân savaşında kılıçtan geçirilmesi dikkate alındığında bu süreçte Muhakkime-i Ulâ'dan entelektüel bir birikim beklemek haksızlık olacaktır. Tarihten haberi olmayan insanlar bu yanlış bilgileri duydukları zaman diğer fırkaların bu tarihte tonlarca kitap yazdığını Muhakkime alimlerinin cehaletleri nedeniyle hiç bir eser yazamadıklarını sanıyorlar. Halbuki böyle bir durum söz konusu değildir. Bu durumda, Muhakkime-i Ulâ tarafından oluşturulan kaynaklardan değil sonraki süreçte teşekküleden alt fırkaların (İbâdiyye'nin) ürettiği kaynaklardan bahsetmek mümkün olacaktır.

Ehl-i Da've ve 'l-İstikâme (İbâdiyye) nin büyük alimlerinden es-Sâlimî İbâdî bilginler tarafından ortaya konan fıkıh ve akidenin kökeni hakkında şöyle der:

" باض العلم بالمدينة و فرخ في البصرة و طار الي عمان"¹⁰

İbâdîler, akidelerini ve fıkıhlarını oluştururken Hz. Peygamber (sav) ve Sahabe tarafından oluşturulan bilgiden istifade etmişlerdir.¹¹ Medine'de doğan nebevi bilgi İmam Câbir b. Zeyd eli ile Basra'da inşa edilmiştir.¹² İmam Cabir b. Zeyd ve İmam Ebû Ubeyde'nin talebeleri vasıtası ile de Omânâ intikal etmiştir. Buradan da 'Hameletü'l-İlim vasıtası ile doğu batı, güney, kuzey olmak üzere farklı beldelere taşınmıştır. Buradan hareketle İbâdîler tüm fırkalardan önce fıkıh ve akide konusunda yazmaya başlayan bir fırkadır.¹³ Elimize ulaşan Muhakkime kaynakları genelde İbâdiyye fırkası

---

kütüphanelerinin birisinde bulunur. Bu nüsha da Tatarların Bağdat'ı işgalinde yanar. Bize intikal eden Câbir'e ait bütün malumatlar *Divân* adlı eserinden bir cüzdür.⁸

⁹ Wilkinson, John C., *Ibadism: Origins and Early Development in Oman*, Oxford 2010, s. 123; Kalhâtî, *el-Kesf*, c. II, s. 425

¹⁰ Es-Sâlimî, Cevheru'n-Nizâm, Babu'l-İlm; es-Siyâbî, Ahmet b. Su'ud, *et-Tevâsulü'l-İbâdîy beyne'l-Umân ve'l-Bilâdi'l-Magribiyye*, Mektebetü't-Dâmri, Sîb Umân, 2114.

¹¹ El- İmam Câbir b. Zeyd, *Resâil*, (thk. Ferhât b. Alî, El-Ca'birî), s. 150

¹² Eş-Şemmâhî, *Siyer*, c. 1, s. 67, Vezâretü't-Turâs ve's-Sekâfeti, Saltanat-ı Omân; Savvâfî, Halim b. el-Ahmed, *el- İmam Câbir b. Zeyd ve Âsâruhu fi'd-Da've*, s. 30.

¹³ En-Nâmî, Amr Halife, *Dirâsâtu'l-İbâdiyye*, s. 33

رسائل الإمام جابر بن زيد الأزدي ومكانتها عند الإباضية

tarafından yazılan eserlerdir. Bunun en önemli nedeni İbâdiyye'nin erken dönemde örgütlü bir yapıya kavuşması, şiddet yöntemlerini kullanmaması, ilme büyük önem vermesi¹⁴ ve varlığını bu günlere kadar taşımasıdır.¹⁵

Muhakkime-i Ulâ aleyhine gelişen siyasî şartların doğal bir sonucu olarak, Mezhepler tarihinin erken dönem olayları ve İbâdilik algısı Mu'tezilî-Eş'arî geleneğe göre şekillenmiştir. Bu bağlamda el-Eş'arî (ö.324/935), el-Bağdâdî (ö.429/1037), İbn Hazm (ö.456/1064), eş-Şehristânî (ö.548/1153) Neşvânü'l-Himyerî (ö.573/1175), Ebu'l-Huzeyl Allâf (227/841) gibi müellifler ve eserleri dikkate alınırken; İbâdî bilginler tarafından yazılan eserler fazla dikkate alınmamıştır.¹⁶ Kalhâtî'nin (328/939) *el-Keşf ve'l-Beyân*'ı¹⁷, Dercînî'nin *Tabakât*'ı ve Şemmâhî'nin (928/1522) *Siyer*'i en çok tanınan İbâdî kaynaklar arasında yer almaktadır.¹⁸ İlk İbâdî telifâtı el-Yemân b. Rebâb ve Cahderî' ile başlayan açıklamalar, İbâdî kaynaklar hakkında bir fikir vermekle birlikte, ilk İbâdî kaynakların oluşumunu daha sonraki tarihlere taşıdığından yanıltıcı olabilir. İbâdîler sanılanın aksine kaleme yani yazmaya kapalı bir topluluk değildir.¹⁹ Zira ilk İbâdî imamlardan Ebû Şa'sâ Câbir b. Zeyd'in (93/711) *Fıkıh*'i²⁰ ve *Resâil*'i²¹ Salim b. Zekvân'ın (I./VII)/*Sîre*'si²², Abdullah b. İbâd'ın Abdu'l Melik b. Mervân'a yazdığı mektup,²³ Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime'ye²⁴ (145/762) isnat edilen *Kader ve Kaderiye*²⁵ ve *Kitâbu'z-Zekât* ve Câbir b. Zeyd, Cafer b. Simâk ve Suhâr el-Abdî'den rivayet ettiği *Mecmuatu'l-Ehâdis*'i; Rebi' b. Habîb'in (175/791) *Sahih*'i,²⁶ Mahbûb b. Rahîl'e ait *el-Mahbûbiyye* olarak da anılan *Siyer Mahbûb b. Rahîl*²⁷ (260/873); Ebu Ya'lâ'nın (380/990) *Kitâbu'r- Red alâ Cemû'l-Muhâlifîn*,²⁸ Ebû Hafs Umrûs b.

¹⁴ Bazı batılı yazarların iddialarının aksine İbâdiyye, şiddet hareketlerine ilham kaynağı olmamıştır. Sâmerî, Nu'mân Abdürrezâk, *et-Tekfir Cuzûruhu Esbâbuhu, Muberraratuhu*, el- Menâra li't-Tıbbâ'a, 1984; Cemâl, Sultan, *el-Beyyine*, byy., 1981, 3, 25; Jansen, Johannes J. G., "The Early İslamic of Kharidjides and Modern Moslem Extremism: Similarities and Differences", *Orient*, 1986.

¹⁵ Ateş, Orhan, Onat, Hasan, "Haricilik" *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 64-87, Ankara 2012

¹⁶ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (trc., Ethem Ruhi Fırlı) Ankara 2010. s. 21.

¹⁷ Kâşif, Seyyide İsmail, "Nâşirin Mukaddimesi", (*el-Keşf ve'l-Beyan*), Umân 1980, I, 8.

¹⁸ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyan*, (thk. Seyyide İsmâil Kâşif), I-II, Umân 1980.

¹⁹ Ateş, Orhan, *Mu'tezile İbâdiyye Etkileşimi*, s.14-24

²⁰ Ebû Şa'sâ Câbir b. Zeyd el-Yahmedî el-Cûfî el-Ezdî el-Umânî (93/711), *Fıkıhu'l-İmâm Câbir b. Zeyd*, (thk. Yahyâ Bekûş, Dâru'l-Garb, Beyrût trz.

²¹ Barunî, Ebî Rebi' Süleymân, *Muhtasar Târihi'l-İbâdiyye*, Mektebetü'd-Damrî, Sîb 2003, s. 32

²² Zekvân, Sâlim b., *es-Sîre*, (thk. ve İngilizce'ye Çev. Patricia Crone-Fritz Zimmermann), Oxford University Press, New York, 2001, s. 114-126. Ayrıca eser, Nâsır, Muhammed Sâlih, *Menhecü'd-Da've inde'l-İbâdiyye* (Muskat 2002, 324- 338) adlı eserinin ekinde mevcuttur. s. 340-387.

²³ el- Ezkevî, Serhân b. Saîd, *Keşfu'l-Gumme*, (thk. Muhammed b. Salih, Mahmut b. Mubârek es-Silîmî), Maskat 2012, III, 6

²⁴ Sâlimî, Nûreddîn Abdullah b. Hamîd, *Tuhfetu'l-A'yân*, Mektebetü'l-İstikâme, Uman Sultanlığı, Muskat 1996, s. 83.

²⁵ Cuperly, Pierre, *Introduction a l'etude de l'Ibadhisme et sa Theologie* (Arapçaya çev. Ammâr el-Cılâsî, Mûhammed Umâdî) Sîb 2010, s. 35.

²⁶ Rebi' b. Habîb, *el-Câmiu's-Sahîh / Müsned Rebi' b. Habîb*, Mektebetü'l-İstikâme, Saltanat-ı Uman, Rûvî 1991. Eserin bir yazma nüshası şahsi kütüphanemde mevcuttur. Er-Risâletü'l-Hucce, (thk. El-Vercilânî) Omân 2008.

²⁷ el-Vesyânî, Ebû'r-Rebi' Süleymân b. Abdüsselâm b. Hassân, *Siyerü'l-Vesyânî*, (thk. Ömer b. Lokmân Süleymân Bû Asbâne), Maskat 2009.

²⁸ El-Vesyânî, Ebû Hazer Ya'lâ b. Ziltâf, *Kitâbu'r- Red alâ Cemû'l-Muhâlifîn*, (thk. Amr Halife en-Nâmî) Mektebetü'd-Damrî, Sîb 2008.

Feth en-Nefûsî'nin (283/896) *Usûlü 'd-Deynuneti's-Sâfiye*²⁹ gibi eserleri erken dönem İbâdî metinler olarak zikretmek mümkündür.

Yukarıda zikri geçen eserlerin muhtevalarına bakıldığında, İbâdîler'in hem kendi dönemlerinde ortaya çıkan dinî ve siyasî konularla ilmî seviyede ilgilendikleri hem de erken dönemde Umân ve Kuzey Afrika'da devlet olmanın oluşturduğu bir zorunlulukla fırkanın ihtiyacı olan fikhî ve İtikâdî görüşleri oluşturma gayretine girdikleri görülecektir.

Muhakkime-i Ulâ, İslam tarihinin erken döneminde ortaya çıkan ve siyasi olaylardan en fazla zarar gören bir fırkadır. Nehrevân savaşı başta olmak üzere çok sayıda travmaya maruz kalmışlardır. Bu travmatik durum onların kaynak eser üretmelerini kısıtlamıştır. Muhakkime-i Ulâ'nın tarihine kaynaklarının oluşumu açısından baktığımızda iki başlık altında toplamamız mümkündür.

İBÂDÎ KAYNAKLARIN OLUŞUM SÜRECİ

İlk Oluşum Süreci (h. 37-64) ve Özellikleri

Muhakkime-i Ulâ'nın, Sıffin savaşında Hz. Ali'nin Tahkim kararına muhalefet eden bir topluluğun içinden çıktığını unutmamak gerekir. Bu süreçte Muhakkime-i Ulâ'nın söylemi siyasidir. Şikâyetler, Halife'nin Tahkim kararı ile ilgilidir. Türkçemizde "Dere geçerken at değiştirilmez" şeklinde bir deyim vardır. Muhakkime, üçüncü Halife Hz. Ali'nin savaşın ortasında karar değiştirmesini naslara aykırı bulmuş ve ondan ayrılmıştır.

Bu dönemde Muhakkime-i Ulâ, homojen bir grup değildir ve aralarında köklü siyasi birliktelik de mevcut değildir. Hâricî isyanlar olarak da adlandırılan tedhiş hareketleri bir merkezden yönetilmemektedir. Fikrî gelişim açısından bakıldığında bu dönemde daha sonraki süreçte ortaya çıkacak olan kelamın ince meseleleri hakkında her hangi bir tartışma söz konusu değildir. Büyük günah ve tekfir konusu tahkim kararıyla gündeme gelmekle beraber bu zaman aralığında konuyla ilgili eserlerin yazılma ihtimali oldukça düşüktür. Aslında yazılı kaynak oluşturma anlamında bir eğilim de mevcut değildir. Zira İslam toplumunun genel durumu açısından bu döneme bakıldığında, Muhakkime-i Ulâ'nın entelektüel anlamda eser yazmasının önünde biri özel diğeri genel olmak üzere iki önemli engel vardır. Özel neden, Nehrevân savaşında Muhakkime-i Ulâ'nın Kurrâ adı verilen bilginleri yani eser kaleme alması muhtemel alimleri kılıçtan geçirilmiştir. Genel neden ise, İslam toplumunun umumi gelişimi dikkate alındığında genel şartlar böyle bir etkinliği yapmaya yeterli değildir.

Fırkalaşma süreci (h. 64 sonrası) ve Özellikleri

Hicri altmış dörtte, İbn Ezrâk'ın kendilerinden olmayanları tekfir eden dışlamacı (ötekileştirici) görüşü nedeniyle Muhakkime-i Ulâ'nın ana bünyesinde ilk ayrılık kendisini gösterdi. Muhakkime-i Ulâ ilk etapta beş fırkaya sonra da bu firkalardan alt firkalar oluştu. Şiddeti bir yöntem olarak benimseyen Ezarika gibi firkalar zamanla yok olup giderken, eğitimi önceleyen İbâdiyye varlığını günümüze

²⁹ En-Nefûsî, Ebû Hafs Umrûs b. Feth, *Usûlü 'd-Deynuneti's-Sâfiye*, Maskat 1999; es-Sa'dî, Muhannâ b. Râşid b. Hamad, *eş-Şeyh 'Umrûs*, Mektebetü'l-Cîli'l-Vâid, Omân 2003, s. 267.

رسائل الإمام جابر بن زيد الأزدي ومكانتها عند الإباضية

taşımayı başarmıştır. Özellikle İbâdiler olmak üzere Muhakkime-i Ulâ'nın bazı fırkaları Basra ve Küfe gibi şehirleri aşarak daha geniş coğrafyaya yayılmaya ve oralarda kök salmaya başladılar. Bu coğrafi dağılımı dikkate alan Berradî İbâdî kaynakları dört başlık altında toplamıştır.

- I. Doğu İbâziler'i tarafından yazılan eserler.
- II. Ehl-i Cebel tarafından yazılan eserler.
- III. Mağrib İbâdîler'i tarafından kaleme alınan eserler.
- IV. Müteahhir İbâdî âlimler tarafından yazılan eserler.

Bu dönemde söz üzerinden yürütülen mücadele kâğıt üzerine dökülmeye başlanmıştır. Oluşum sürecinde siyaseten gündeme gelen konular kelami bir problem olarak tartışılmaya başlanmıştır. Bu süreçte yazılan kaynakların bir kısmı elimize ulaşmıştır. Elimize ulaşan kaynakların ekser çoğunluğu İbâdiler tarafından yazılmıştır. Ek olarak, Berradi'nin zikrettiği eserleri muhtevaları açısından incelediğimizde bu dönemle alakalı şunlar söylenebilir. İbâdiler kendilerine yapılan hücumlara cevap vermek için, *Cevabât*'lar; karşıt fırkaların fikirlerini çürütmek için, *Reddiye*'ler³⁰; kendi görüşlerini halka anlatmak için hutbeler³¹ İbâdî kaynaklar hakkında bilgi veren *biyografik* eserler³² ve fırka içi dinî siyasi fikir paylaşımlarını ihtiva eden *Resâil*'ler³³ yazdılar. Risalelerin, içerikleri ve muhatapları dikkate alındığında bu eserleri, devlet adamlarına yazılan mektuplar³⁴ ve fırkanın kendi içerisindeki mektuplaşmalar olmak üzere iki başlık altında toplamak mümkündür. Buna örnek olabilecek çok sayıda mektup olmakla birlikte Câbir b. Zeyd ile Salim b. Zekvân arasında geçen bir mektuplaşma dikkat çekici olanlarındandır.³⁵

Resâil, tabiunun büyüklerinden imam *Câbir* b. Zeyd tarafından kaleme alınmıştır. Kur'an-I Kerim'den sonra elimizde bulunan en eski metinler arasında yer almaktadır. İmam *Câbir*'in vefat tarihi hicri 92'dir. İmam *Câbir* b. Zeyd, Basra' da fetva veren önemli alimlerdenidir. Sahabenin büyükleri onun ilminin genişliğini ve ahlakının güzelliğini övmüşlerdir. Aslında ilmi ve takvası ile bilinen bir şahsın fetvalarının varlığı bizi şaşırtmamalıdır. Resâiller, o günün dini ve kültürel şartlarına ışık tutmaktadır; farklı ilim dalları tarafından incelenmeye değer bir kaynaktır.

İMAM CÂBİR B. ZEYD (ra)

³⁰ Bu tarz eserlere örnek olarak el-Vesyânî, Ebû Hazer Yağlâ b. Ziltâf, *Kitâbu'r- Red alâ Cemû'l-Muhâlifîn*, (thk. Amr Halife en-Nâmî ve Sâlimî'nin *Tuhfetü'l-A'yân* (Mektebetü'l-İstikame, Omân, 1997) isimli eseri örnek olarak verilebilir.

³¹ Ebû Hamzâ eş-Şârî'nin Medine'de okuduğu hutbe. Nâsır, Muhammed Sâlih, *Menhecü'd-Da'veti İnde'l-İbâdiye*, (Muskat- 2002) adlı eserde ek olarak verilmiştir. s.387- 398.

³² el-Hârisî, Sâlim, *et- Tenbih fî Zikri Müellifâti Ülemâi'l- İbâdiye* (Diyâî, Alî Ekber, age., mülhak, İrân trz., h. 1424, s. 83- 92; Muammer, Ali Yahyâ, *el-İbâdiye Mezhebün İslamiyyün Mu'tedilun*, Sîb 2000, s. 10-12

³³ Ebû Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme, *Risâle Ebî Ubeyde Müslim İlä Duâtî'l- Magrib*, (Muhammed Nâsır Sâlih, *Menhecü'd-Da'veti İnde'l-İbâdiye*, (Maskat 2002), adlı eserde ek olarak verilmiştir. s. 338-340.

³⁴ İbâd, Abdullah b., *Kitâb Abdullah b. İbâd ilâ Abdu'l-Melik b. Mervân*, eser Nâsır, Muhammed Sâlih'in, *Menhecü'd-Da'veti İnde'l-İbâdiye*, Muskat 2002, 324- 338) adlı eserinin ekindedir. Zekvân, Sâlim b., *Siretü Sâlim b. Zekvân*, s. 340-387.

³⁵ Câbir b.Zeyd, *Resâilü'l-İmâm Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, Mektebetü't-Dâmrî, Sîb 2013, s. 134-136

Resâil'in müellifi, Ebu Şa'sa³⁶ lakaplı İmam *Câbir* b. Zeyd, Umânî olup Ezd kabilesine mensuptur. Kızına nispetle Ebu Şa'sa şeklinde künyelenmiştir. Doğum ve ölüm tarihi hakkında farklı yorumlar yapılmakla birlikte onun hicri 18-22 arasında bir tarihte doğduğu ve hicri 93'de vefat ettiği İbâzî kaynaklarda sübut bulmuştur. İmam *Câbir* b. Zeyd'in ölüm tarihi hakkında ileri sürülen görüşler şu şekildedir; bazıları, Enes b. Malik'in vefat ettiği olan hicri 93'ü işaret ederken³⁷ bazıları da hicri 103'ü gösterirler.³⁸ Heysem b. Âdiy³⁹ vefat tarihini hicri 104, Şemmâhî ise hicri 96 olarak belirtir.⁴⁰ İbâzî kaynaklar birinci görüşe itibar etmişlerdir. İmam *Câbir* b. Zeyd bir hadis ravisi olması nedeniyle raviler de birinci görüşü tercih etmişlerdir.⁴¹ *Câbir* b. Zeyd ölüm döşeginde Hasan Basri ile görüşmek istediğini belirtir. Hasan Basri ise hicri 95 de vefat eden Haccac'dan saklanmaktaydı. Bu sebeple İmam *Câbir* b. Zeyd'in hicri 95 den önce ölmüş olması daha muhtemel görülmektedir.

İnsan bir yönü ile zamanın çocuğudur. İmam *Câbir* b. Zeyd'in hicri 22 yılında dünyaya gelmiştir. Sahabe ve tabiun içerisinde büyümüştür. Sahabenin ilmi, takvası onun ruh dünyasını şekillendirmiştir. Hz. Ömer döneminde dünyaya gelen İmam *Câbir* b. Zeyd, İbâziler açısından büyük öneme sahip Sıffin, Tahkim ve Nehrevân Savaşı gibi hadiselerle şahitlik etmiştir. İmam *Câbir* b. Zeyd'in yaşadığı dönem Basra'da İslam ilimlerinin büyük bir gelişme gösterdiği döneme denk gelmektedir. Kısa zamanda tabiun nesli içerisinde fetvasına ihtiyaç duyulan saygın bir alim olması onun ilim dolu bir evde ve çevrede büyüdüğünü göstermektedir.

Müslümanlar nezdinde saygın bir kişiliğe sahip olmak için sadece ilim sahibi olmak yeterli değildir; Müslümanlar örnek aldığı kimseler de ilmin yanında ahlak ve takva da aramışlardır. İmam *Câbir* b. Zeyd ilmi ve takvayı ruhunda mezceden bir alim olarak yaşamış ve çevresinden büyük bir itibar görmüştür. İlme verdiği değer yanında ibadetleri ifa etmede gösterdiği gayret çekicidir. Özellikle hac ibadetini önemserdi. Hac vasıtası ile sahabenin büyükleri ile görüşür onların ilimlerinden faydalanırdı. Ayıca farklı bölgelerden gelen müntesipleri ile de hac vesilesi ile görüşme imkanı bulurdu.

Talebelerinden Salih ed-Dihân, hocasını şu şekilde tasvir eder; "Câbir, üç şeyde pazarlık yapmazdı: Mekke'ye gitmek için binek kiralamada, azat etmek için köle satın almada ve kurbanlık almada.⁴² Kul hakkına çok önem verirdi. Malik b. Dinar ve Salih ed-Dihan onun bu hassasiyeti hakkında şu bilgiyi verirler: Câbir b. Zeyd bir vadiden geçerken kendisine musallat olan köpeklerden korunmak için bir bahçe duvarından bir kamış sapını çekip çıkarır. Tehlikeyi atlattıktan sonra kamışı camiye

³⁶ Ahmet b.Hamed el-Halilî, *İmam Câbir b. Zeyd*, Muskat 2015, s. 22

³⁷Buhârî Ebû Abdillâh Muhammed b. ismail, el-Câmiu's-Sahîh, Çağrı Yay, 2. baskı, 1992, I, 241; Sâlimî, şerhu'l-Cami'i's-Sahîh, III, 609; Rebî' b. Habîb, el- Câmiu's-Sahîh, 193; İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, I-VIII, Beyrût, 1377-1380/1957-1960.s. VII, 12

³⁸İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 182; Ahmed b. Said b. Abdulvahit, (928/1522); Şemmâhî, *Kitabu's-Siyer*, (thk. Ahmed b.Said b. es-Siyabî, Maskat, 1987.I, 67-72

³⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, Mısır, trz, V, 306

⁴⁰Ateş, Orhan, *el-İbadiyye fi Masâdiriha*, Cezayir 2014, s. 97,98; Şemmâhî, *Siyer*, I, 72

⁴¹Bekkûş *Fıkhu'l- İmâm Câbir b. Zeyd*, s.11

⁴² Bekkûş, *Fıkhu'l- İmâm Câbir b. Zeyd*, s.23

رسائل الإمام جابر بن زيد الأزدي ومكاتها عند الإباضية

bırakır. Kamışın bahçe sahibine verilmesi konusunda aile fertlerine tembih de bulunur. Onlar, Ya Eba Şa'sa bu sapın değeri nedir ki? Dediklerinde Câbir, *Her geçen bir sap alsa bahçe duvarında sap kalmaz* der. "Câbir b. Zeydin eline sahte bir dirhem veya sahte bir dinar geçtiğinde herhangi bir Müslüman onunla aldanmasın diye önce onları kırar sonra atardı."⁴³

Bedir ehlinde yetmiş sahabenin ilminden istifade ettiğini söyleyen çok sayıda sahabe ile görüşme ve onlardan dersalma imkânı bulmuştur. Havaric üzerinde İbaziler'in sahabe düşmanı olarak lanse edilmesi gerçeği yansıtmamaktadır. Bu konuya Câbir b. Zeydin şu sözleri açıklık getirecektir: *"Sahabeden bir hocası bulunmayan kişi din hususunda bir şey üzere değildir. Şüphesiz Allah, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Selam gibi ilimde kök salmış zatlarla bize lütufta bulundu. Onların eserlerini aldık, sözlerine uyduk, hayatlarını örnek alıp metotlarına göre hareket ettik. Resûlullah 'a(s.a.v) ulaşan sağlam metinleri olmayan mezhebin hiçbir değeri yoktur ve aynı şekilde ilimde sağlam dayanağı olmayan medresenin de hiçbir değeri yoktur."*⁴⁴

Hocası olarak iftihar ettiği Abdullah b. Abbas onun hakkında şunları söyler: "Aralarında Câbir varken Basralılar'ın kendine fetva sormalarını anlamsız bulmuştur."⁴⁵ Nitekim Câbir, Hasan-ı Basrî'nin Basra'da bulunmadığı zamanlarda halka fetva verirdi. Bir hac mevsiminde tavaf sırasında ona rastlayan Abdullah b. Ömer, Basra fakihi olması sebebiyle kendisine nasihatte bulunmuş, Kur'an ve Sünnet'e dayanmayan bir fetva vermemesini söylemiş, aksi halde hem kendini hem de başkalarını helâk edeceğini hatırlatmıştır.⁴⁶

Câbir b. Zeyd hakkında ümmetin ilim deryası ve Kur'an'ın tercümanı Abdullah b. Abbas şöyle der: "Irak ehline hayret ederim, yanlarında Câbir b. Zeyd bulunduğu halde nasıl oluyor da bize soru sorma ihtiyacını duyuyorlar. Eğer Irak ehli ona gitseler onun ilmi onlara kâfi gelir. Ve yine şöyle der; Câbir'e sorunuz. Eğer doğu ve batı ehli ona sorsalar onun ilmi onlara yeter." İbn-i Abbas başka bir yerde: "Câbir insanların en âlimidir", diye ekler.

Câbir'in vefat haberi Enes b. Malik'e ulaşınca, Enes şöyle dedi: "Bugün yeryüzünün en büyük âlimi öldü." ve üzüntüsünü belirtti. Büyük sahabe Abdullah el-Ensârî ise Basralılar'ın sorularını cevapladıktan sonra şöyle der; Ebû Şa'sa Câbir b. Zeyd aranızda bulunuyorken nasıl oluyor da bize soru soruyorsunuz?

Hicri üçüncü asırda yaşayan Umman'ın meşhur âlimlerinden Muhammed b. Mahbûb şöyle der: *"Câbir, Hasan-ı Basrî'den daha âlimdi ancak Câbir bir kavmin, Hasan-ı Basrî ise genelin imamıydı."*

⁴³ Bekkûş, *Fıkhu'l- İmâm Câbir b. Zeyd*, s.23; İbn Kesîr *el Bidâye*, ve *n-Nihaye*, s 158

⁴⁴ El- Ca'birî, Ebû Hamza eş-Şarî, s. 71

⁴⁵ Dercîni, *Tabakât*. c 2 s.206; Elbusaf'i, *İmâm Câbir b. Zeyd*, s. 22; *Fıkhu'l- İmâm Câbir b. Zeyd*.s 75; Sülün, Cevat, "Cabir b. Zeyd ve İbâdiyye İçindeki Yeri", Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Orhan Ateş, 2016 Diyarbakır.

⁴⁶Bekkûş, *Fıkhu'l- İmâm Câbir b. Zeyd*, s. 75; İsfahanî, *Hilyetü'l Evliya ve Tabakatü'l Esfiya*, c. 3 s 85

Yani Hasan genele vazederdi, fetva vermek ise Câbir'e hastı.⁴⁷ Rebî' b. Habip şöyle der: "İnsanların müptela oldukları meselelerde Câbir'e geldim. Konuştuklarımın arasında ondan daha akıllı ne bir âlim ne bir fakih ve ne de bir emir gördüm."⁴⁸

RESAILU IMAM CÂBİR B. ZEYD EL-EZDÎ HAKKINDA BILGI

1. Resâiller'in Yazıldığı Siyasi Ortam

İbâdîler bir ilim topluluğu olmalarına ragmen onlara nispet edilen eserlerin gün yüzüne çıkmaması yaşadıkları siyasi ortam ile yakından ilgilidir. İmam *Câbir* b. Zeyd ve onun selefi olan Muhakkime Kur'an ve sünnete dayalı hak bir nizamın tesisine büyük önem vermekteydiler. Bu yolda büyük bedeller ödemekten asla kaçınmamışlardır. Nehrevân Savaşı, Muhakkime topluluğunun ödediği bedellerin en büyüğüdür. Farklı içtihatları nedeni ile İmam Ali (ra) den ayrılan Muhakkime- Ulâ savaş istememesine ragmen kendisini Nehravân savaşının içerisinde bulmuştur. Sahabeden ve tabiundan binlerce kişi bu savaşta öldürülmüştür. Bu ağır travma daha sonra küçük çaplı ve kontrolsüz öfke patlamalarına yol açmıştır.⁴⁹

Muaviye'nin iktidarı ele geçirmesi ile birlikte ümmetin onayına dayalı hilafet saltanata dönüşmüştür. Hilafet ümmetin olmaktan çıkıp bir ailenin mülkü haline gelmiştir. Bunu kabullenmeyen İbâdî topluluk zulmün her çeşidine maruz kalmıştır. Bu durum *Câbir* b. Zeyd'in bir mektubuna da yansımıştır. *Câbir*, mektup yazdığı kişilerden mektubunun okunduktan sonra yok edilmesini talep etmektedir.⁵⁰

Sonraki İbâzî liderler de içinde bulundukları siyasi baskıyı eserlerinde dile getirmişlerdir. Dercinî bu konu hakkında şöyle bir nakilde bulunur: Damâmdan rivayet edilir ki Haccâc, Damâm ve Ebû Ubeyde'yi hapse attığında Damâm, başlarından geçen sıkıntıları şöyle anlatıyor: "*Bize ustura ve makas gibi kesici bir alet verilmiyordu, uzamış bıyıklarımızı dişlerimizle kesmek zorunda kalıyorduk. Bizden biri sakalını ovduğunda sakalının arasından yere bitler düşüveriyordu. Yemek olarak ise arpa ekmeği ve iri tuz veriliyordu. Tuzu, içi su dolu bir leğene koyup köpüğü su yüzeyine çıkıncaya kadar döviyorlardı. Su köpüklenince bize: "Ey hapistekiler! Gelin suyunuzu alın!" sesleniyorlardı. Suyu en üstten alanlar en iyisini, alttan alanlar ise en kötüsünü almış oluyordu." Damâm bazen sıkılınca, Ebû Ubeyde onun bu şikâyetlerinden rahatsız olur ve: "Yazıklar olsun sana! Ne olmuş ki bu kadar sıkılıyorsun, niye bu kadar şikâyet ediyorsun?" diyordu.⁵¹*

⁴⁷Harisî, *el-Ukûdü'l-Fiddiyye fî Usulî'l-İbâziyye*.⁴⁰

⁴⁸Elbusafi, *İmam Câbir b. Zeyd* s.24

⁴⁹ Ateş, Orhan, "Hariciliği Doğuran Sosyal-Psikolojik Bir Çerçeve Olarak Anomali", *Hece Dergisi*, 2013, s. 355

⁵⁰ İmâm Câbir b. Zeyd, *Resâil*, s. 124

⁵¹ Dercinî, *Tabakât*, c. II, s. 247.

رسائل الإمام جابر بن زيد الأزدي ومكانتها عند الإباضية

el-Ca'bîrî, Ebû Ubeyde ve arkadaşlarının yaşamış oldukları sıkıntıları şöyle ifade etmektedir: “*O hapishane ateşinden bir parçası, Ebû Ubeyde'ye dokunmuş olan Medrese-i Yûsufiye'nin ta kendisidir; Çünkü insana en değerli varlığı olan hürriyetinden mahrum bırakılmasından daha ağır gelen başka bir acı yoktur. Bu sadece kendisine fikirde muhalefet ettiği için kendisi gibi insan olan Müslüman kardeşine eziyet ve işkenceden başka bir şey değildir. Şayet bu kişi yaptığı bu işkencelerle zulmü ve köleleştirmeyi istiyorsa şunu bilmelidir ki şüphesiz Allah, rab olarak yalnız Allah'ı, peygamber olarak Hz. Muhammed'i ve kitap olarak da Kur'an-ı Kerim'i kabul eden insan üzerine bu zulmü ve işkenceyi haram kılmıştır.*⁵²

Anlatmış olduğumuz bu olaylar, Emevîler'in halifeleri tarafından Irak'a vali olarak gönderilen Haccâc'ın yaptığı işkencelerden bir kısmı ve Ebû Ubeyde ve arkadaşlarının bu işkenceler karşısında göstermiş oldukları sabrın bir parçasıdır. Evet, Damâm bu karıştırılmış tuzlu sudan dolayı çok rahatsız oluyordu, Ebû Ubeyde de bütün bunlara sabredip, mükâfatını sadece Allah'tan bekleyenlere büyük bir mükâfat verileceğini arkadaşlarına bildiriyordu. Bela olarak bundan daha sıkıntılı olan ise, Haccâc'ın Ebû Ubeyde ve arkadaşlarını elinde hiçbir delil olmadan tutuklatması olup sadece kendi makâmını muhafaza etmek için zanni bilgiyi kat'i bir delil gibi göstermesidir. Haccâc'ın özel kâtibinin, Câbir b. Zeyd'in ne kadar temiz ve âlim bir insan olduğunu bildiği için, ona her türlü kefil olacağını söylemesine ve Haccâc'a engel olmak istemesine rağmen Haccâc'ın onu Umân'a sürgün etmesine engel olamamıştır.⁵³ Tabi Haccâc'ın yapmış olduğu işkenceler bununla da sınırlı olmamıştır. Özellikle Dercinî'nin anlattığına göre bu olay şeytanın bile aklına gelmeyecek cinstendir.

“Haccâc bir defasında Hâricîlerin üç liderini alıp kamıştan yapılmış, içini ve dışını hayvan pislikleriyle sıvattığı bir odaya hapsedmiştir. Üç lider bu pis yere sadece üç gün dayanabilmiş ve ölmüşlerdir.⁵⁴ Hâlbuki Haccâc onların bu kadar çabuk ölmelerine üzülmüştü, çünkü o işkenceyi seven biriydi. Yaşanan bu ölümlerden dolayı Mecûsî bir doktor istemiş ve ona: “hapishanedekiler teker teker ölüyor, oysa ben onların ölmesini istemiyorum, acı çekmelerini istiyorum” demiştir. Mecûsî doktorun yaptıkları ise Haccâc'ın onlar için planladıklarından daha merhametliydi. Doktor onların yiyeceklerini yağ ve sarımsak olarak değiştirilmesini istedi ve onun isteği doğrultusunda mahkûmlar biraz rahata kavuştu.⁵⁵ Nihayet takdiri ilahi tecelli etti ve aralarında Ebû Ubeyde ve Damâm'ın da bulunduğu hapishanedeki bazı mahkûmlar serbest bırakıldı, insanlara en kötü işkenceleri tattıran Haccâc da delirerek hayatını kaybetti.⁵⁶ Ebû Ubeyde bu yaşananlarla ilgili olarak: “O fâsık ölünceye kadar kimseyi hapishaneden çıkarmadılar” diyerek zulmünün ölünceye kadar devam ettiğini söylemiştir.⁵⁷

⁵² el-Ca'bîrî, *Nefehât*, c. III, s. 21-22.

⁵³ el-Ca'bîrî, *Nefehât*, c. III, s. 22.

⁵⁴ Dercinî, *Tabakât*, c. II, s. 248.

⁵⁵ Dercinî, *Tabakât*, c. I, s. 248.

⁵⁶ El-Ca'bîrî, *Nefehât*, c. III, s. 23.

⁵⁷ Dercinî, *Tabakât*, c. II, s. 247.

2. Resailler Hakkında Yapılan İlmi Çalışmalar

a. Merâsilü'l-İmam Câbir b. Zeyd

İbâdi bilgin Şeyh Vercilanî Risâleleri İmam Rebî' b. Habip'in müsnedine eklemiştir.⁵⁸

b. Ferhat b. Ali el-Ca'berî tarafından tahkik edilen *Resâil İmam Câbir b. Zeyd*

c. Sait b. Halef el-Harusî, *Min Cevâbâtî'l-İmam Câbir b. Zeyd*

d. Yahya Muhammed b. Bekkuş, *Fıkhü'l-İmam Câbir b. Zeyd*

e. Muhammed b. Musa Baba Âmmî, *Rivâyetü'l-İmam Câbir b. Zeyd*⁵⁹

f. Alfun et-Tivanî, *Fetâve'l-İmam Câbir b. Zeydi'l-Ezdî*⁶⁰

g. Musab el-Haşimî, *Tefsirü'l-İmam Câbir b. Zeyd*⁶¹

3. Resail'in Yazma Nüshaları Hakkında Kısa Malumat

Resailerin tahkikini yapan el-Ca'bîrî *Resail*'in yazma nüshasını ilk defa İbazi bilgin Amr Halife en-Namî'de görmüştür. el-Ca'bîrî 1967 de Ürdün Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ikinci sınıfında okumaktadır. el-Ca'bîrî, fakültedeki derslerine devam ederken hobi olarak da yazmalarla ilgilenmektedir. En- Namî, *Resail*'e ait el yazmasının gün yüzüne çıkmamış bir İbâdi yazması olduğu konusunda el-Ca'bîrî'yi ikna etmiştir.⁶²

Muhakkik el-Ca'bîrî 1982 yılında Üstat Abdullah Henbule'nin daveti ile Zevâre, Trablus ve Cebel'e bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Orada İbâdi alimler tarafından yazılmış çok değerli el yazmaları görür. Ali Yahya Muammer kütüphanesinde Namî tarafından tahkiki yapılan bir *Resâil* nüshası elde eder. Ancak kendisini takip eden Libya gizli servis elemanları yazmalara el koyar.⁶³

en Namî, Baruniyye Kütüphanesinde bulunan *Resâil* nüshasına itimat ettiğinden Vadî Mizab'daki arkadaşlarına bu nüshayı bulmaları için bir mesaj gönderdi. Salih b. Amr kendisine yazmanın fotokopisi gönderdi.

(¹) nüshası:

Muhakkik, İmam Cabir b. Zeyd'e ait mektupların tahkikini yaparken üç *Resâil* yazmasını dikkate almıştır. Bu nüshalara (¹), (ب) (ج) şeklinde harfleriyle isimlendirmiştir. el-Ca'bîrî, bu nüshalardan (¹) nüshasını en güvenilir nüsha olarak ele almıştır. Bu nüshayı Saltanat-ı Ummân'ın

⁵⁸Elbusâfî, Salim b.Râşid b. Said, *İmam Câbir b.Zeyd*, s 53

⁵⁹Elbusâfî, Salim b.Râşid b. Said, *İmam Câbir b.Zeyd*, s. 53

⁶⁰Elbusâfî, Salim b.Râşid b. Said, *İmam Câbir b.Zeyd*, s. 54

⁶¹Elbusâfî, Salim b.Râşid b. Said, *İmam Câbir b.Zeyd*, s. 54

⁶² El-Câbirî, *Resâilü İmam Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, s. 1.

⁶³ El-Câbirî, *Resâilü İmam Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, s. 2

رسائل الإمام جابر بن زيد الأزدي ومكانتها عند الإباضية

başkenti Maskat'da Ruvi genel kütüphanesinde bulmuştur. Diğer nüshalara göre ibarelerinin daha açıktır ve dip notlarında faydalı bilgileri ihtiva ettiğini söylemektedir.⁶⁴

En-Namî 1970 yıllarda doktora tezini hazırlarken Resâiller'I tahkike başlamış ama tamamlayamamış ve neşredememiştir. Namî tahkikini yaparken Baruniyye kütüphanesinde bulunan nüshayı temel almış, eski daktilo hattı ile yazılmış, yazıda hemzeler verilmemiş ve şeddelerde durulmamıştır.⁶⁵ 23-19 cm ebatlarında olan nüshanın satır sayısı 24 ile 22 arasında değişmektedir.

(ب) Nüshası:

ب nüshası hakkında Ca'bîrî şu bilgileri vermektedir: Bu nüsha Cezayir, Vad-i Mizab'da Salih b. Amr b. Yescun kütüphanesinde bulunmuştur. Orta boy 16 - 21 cm) sayfalardan oluşmaktadır. Sayfalarda satır sayısı yirmiyi geçmemektedir. Magrib hattı ile açık ve okunaklı olarak yazılmıştır. Mim tarafından, nerede ve ne zaman yazdığı belli değildir.

(ج) Nüshası⁶⁶

Tunus'un Cerbe Adasında Baruniyye kütüphanesinde bulunan nüshadır. Halîfe en-Namî'nin itibar ettiği nüshadır. Bu nüsha Magrip hattı ile yazılmış ve okunması kolay olan bir nüshadır. Ca'bîrî bazı bazı ibarelerin tahrip olması nedeniyle okumada ek bir gayreti gerektirdiğini söylemektedir. Nüsha 15- 12 cm ebatlarında 32 sayfadan ibarettir. Her sayfa 14 satırı aşmayacak şekilde tanzim edilmiştir.

4. Resâiller'in Muhtevası

Mektupların muhtevası ile İmam Câbir b. Zeyd'in Basra'daki konumu arasındaki uyumu görmek mümkündür. Mektupların muhtevasına bakıldığında daha çok insanların güncel hayatlarından karşılaşmaları muhtemel olan fıkhi mevzularla ilgili olduğu görülecektir. Câbir b. Zeyd bu yönü ile Basra'da hem kendi İbâzî toplumunun hem de diğer insanların fıkhi meselelerine çözüm üretmiştir. Satırlar arasına daha ince bir nazarla bakıldığında daha sonraki süreçte İbazi akidesine temel oluşturacak olan akidevi konuları mücmel de olsa görmek mümkündür.⁶⁷

Bu mektuplaşmaların siyasi baskılar altında yaşayan bir topluluğa ait oluşu gözden ırak tutulmamalıdır. Zira siyasi baskılar neticesinde İbaziler kendi kaynaklarını muhafaza etmede çeşitli güçlükler yaşamışlardır. Bu güne kadar ulaşan eserlerde doğal olarak yıpranmalar, eksiklikler ve sembolik anlatımlar göze çarpmaktadır. Misal, bazı mektuplarda fetva isteyen kimsenin ismi yer almamaktadır. Bunun farklı nedenleri olabilir:

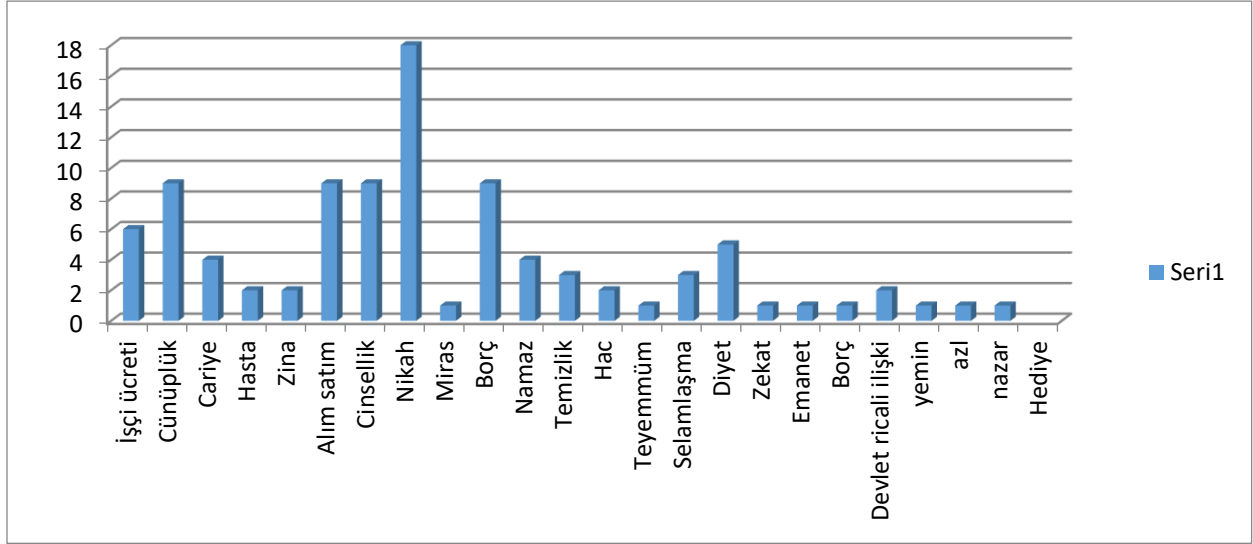
⁶⁴ El-Câbir, *Resâilü İmam Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, s.5.

⁶⁵ El-Câbir, *Resâilü İmam Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, s. 2.

⁶⁶ El-Câbir, *Resâilü İmam Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, s. 5-6

⁶⁷ İkinci Mektup, Allah'ın vaadine ulaşacağın şöyle, Allah'ın nimetlerine kendini hazırla. Şüphesiz vaadine muhalefet Allah'dan sadır olmaz; Lakin şiddet sahibine zarar verir. El-Câbirî, *Resâilü İmam Câbir b. Zeyd el-Ezdî*, s. 77.

- Kuvvetle muhtemeldir ki bu kimse mektubun ele geçmesi ihtimalinden korkarak ismini yazmamıştır.
- Mektupları kaleme alanlar bazı isimleri zikretme ihtiyacı duymamış olabilir.
- İstinsah edilirken yeni nüshalarda bu kısımlar atlanmış olabilir
- Saklanan mektuplar zamanla yıpranacağından silinmiş de olabilir.

Soru skalası yirmi dört çeşit olmak üzere 10.. sorudan ibarettir. Bir soruda bazen birden fazla konu yer almaktadır. Bu durumlarda ağırlıklı konu temel alınarak tasnif yapılmıştır. Yoğunlukları farklı olmak üzere sosyal hayatın her alanı hakkında soru bulmak mümkündür. İmam *Câbir* b. *Zeyd*'in *Resâil*'i kendi dönemine ışık tutan kandil mesabesindedir, o dönemi farklı açılardan aydınlatan canlı bir tarihtir.

Resâil'de sosyal ve dini hayatın her alanı ile ilgili soru bulmak mümkündür. Soruların yoğunlaştığı konulara bakıldığında nikâh konusunun en fazla sorulan soru olduğu görülecektir. Neredeyse her mektupta bazen doğrudan bazen dolaylı bir şekilde nikah konusu gündeme gelmiştir.

Resail'de en az işlenen konu ise hediyeleşmek hakkındadır. Kamuda görev yapan insanların ahlaki tavrına işaret etmesi bakımından oldukça önemlidir. Zira tarihin her döneminde devletin fesada uğramasının nedeni, devlet adamlarının gayr-i ahlaki ve gayr-i dini uygulamalarıdır.

Gusül, namaz abdesti, teyemmüm ve bunlara bağlı diğer temizlik konularını birlikte ele aldığımızda abdest konusunun ikinci derecede yer aldığı görülecektir. Bu konudaki soruların çokluğu, insanların temizliğe verdikleri önem Hz. Peygamber'in Arapların ruhunda ve dini hayatında meydana getirdiği büyük devrime işaret etmektedir. Yeri gelmişken bir hakkı sahibine teslim etmek gerekir. İbâdiler İslam ümmeti içerisinde temizliğe en çok önem veren topluluktur denilebilir.

İMAM CÂBİR b. ZEYD EL- EZDÎ'NİN MEKTUPLARI ve İBÂDİYYE AÇISINDAN ÖNEMİ

رسائل الإمام جابر بن زيد الأزدي ومكاتها عند الإباضية

Diğer önemli bir husus talak, cima ve alış veriş konularının ekser çoğunluğu köle ve cariyeler üzerinden sorulan sorulardır. Sosyal hayatın karmaşası içinde akla hayale gelmesi zor olan durumlar karşısında İbâdî cemaatin her davranışını dine göre tanzim etmeye çalışması ve zorlukları dinden uzaklaşarak değil dine yaklaşarak çözmeye çalışması takdire değer bir durumdur.

Politik konular yok denecek kadar azdır. Bunlardan birisi doğrudan devlet ricali ile ilişki diğeri devlet ricalinin halktan hediye alıp almaması ile ilgilidir. Ancak bazı mektupların sonlarına bakıldığında İmam *Câbir* b. Zeyd, mektupların okunduktan sonra idarecilerin eline geçmemesi için yok edilmesini istemektedir. Bu bilgiler bir yönü ile İbâziler'de gizli davet yöntemi olarak bilinen **Kitman imameti** hakkında bize bir bilgi verebilir.

Kelami konulardan ziyade fıkhi konuların ağırlıklı olarak işlenmesi gözden kaçmamaktadır. Kelam konuları soru olarak yer almamakla beraber İmam *Câbir* b. Zeyd sorulara cevap verirken kelami konulara atıflar yaptığı görülmektedir. Bu şekli ile akaidle ilgili Allah'ın sıfatları, va'a vaîd, hidayet ve kader gibi sınırlı meseleleri görmek mümkündür. Ancak İslam tarihinin erken döneminde ortaya çıkan kelami sorunların sınırlı olduğunu da unutmamak gerekir. Fakat İbâziler tarafında büyük öneme sahip siyasi problemler ve onların itikattaki karşılığı sayılabilecek konular yok denecek kadar azdır.

Mali sorumluluklarla ilgili soruların ameli ibadetlere göre daha fazla sorulduğu görülmektedir. Mali sorumluluklara ilişkin farklı soruları topladığımızda otuz bir sorunun yöneltildiği görülmektedir

Câbir b. Zeyd sorulara cevap verirken ahabın görüşünü şahsi görüşüne tercih etmiştir. Şayet bir konuda öncelikle ilminden istifade etmiş olduğu sahabe görüşü varsa o görüşleri tercih etmekte olduğu görülmektedir. Muhakkime ve onların seleflerini sahabe düşmanı olarak gösteren art niyetli kimseler ahirette bu iftiralarının hesabını vermekte zorlanacaklardır. On yedinci mektupta yer alan bir soru ve cevabı bu konuya örnek olarak verilebilir.

SORU: Cinsel ilişkiye girmeden ölüm döşeğindeki kocası tarafından boşanan kadını zikretmene gelince,

Câbir

Hayır, Kadın kocası sağken ta ki zarar konumu gidinceye kadar (kadın) evlenmesin. Çünkü kocası ölmeden evlenen kadın mirastan mahrum kalır) (mirastan mahrum bırakmak için ölüm döşeğinde hanımını boşayan adamın) gözü aydın olmasın. Ancak kadın evlenirse o başka.

İbni Abbas “böylesi bir durum kadının miras ve mehir hakkını götürür, Kadın, zararı gidinceye kadar beklemesi gerekir. Miras ve sıdâkı⁶⁸ hak etmesi için bu konuda **İbni Abbas'ın bu sözü olmasaydı,**

---

⁶⁸ Hayır, Kadın kocası sağken ta ki zarar konumu gidinceye kadar (kadın) evlenmesin. Çünkü kocası ölmeden evlenen kadın mirastan mahrum kalır) (mirastan mahrum bırakmak için ölüm döşeğinde

zarar vermek için (mirastan mahrum etmek için) hanımını boşadığı bilinse ve kadın evlenmiş olsa dahi mirası ve diğer (hukuki) haklarını hakeder demek hoşuma giderdi.

Bizden öncekilerin görüşü benimsediğimiz görüşten daha iyidir. Sonradan gelenler hala ilklere hürmet gösterirler. Bunu en fazla hak edenler Resullullah ile hicret edenler ve onlara güzellekle tabii olanlardır. Çünkü onlar şahit olmuşlar ve bilmişlerdir. Üzerimizde hak olan şey ise (onların) adımlarını takip etmek ve eserlerine uymaktır. Bil ki hiçbir topluluk sonradan gelenleri ilkleri ile nizaa (tartışmaya) girmediği sürece ve ilim ehli ilimlerine sımsıkı sarıldıkları müddetçe helak olmamışlardır.

5. Biçimsel Açıdan Resailer

Resailde on sekiz mektup yer almaktadır. İlk sayfa kayıptır. *Câbir b. Zeyd*, mektuplarında kendisine sorulan sorular bağlamında dini görüşlerini beyan etmektedir. Küçük istisnalar olmakla birlikte bütün mektuplar “*Câbir b. Zeyd*’den falancaya”, “sana selam olsun”, “seninle birlikte Allah’a hamd ederim” şeklinde başlamaktadır. Daha sonra *Câbir* kendisine yöneltilen soruları birer birer cevap vermektedir.

1. Mektupların yazılış üslubuna dikkatlice bakan kimse onların tek bir elden çıkmış olduğunu fark eder.
2. İkinci mektup besmele ile başlamamaktadır. Mektubun muhtevasına bakıldığında bunu gerekli kılan bir sebep yoktur. İstinsah eden kişinin ihmali olabilir.
3. “salat” tabiri yerine “sünnet” tabirini kullanmıştır.
4. İmam *Câbir b. Zeyd* Besmele’den sonra “*Câbir b. Zeyd*’ten falan kişiye.” şeklinde mektubunu devam ettirir. Fakat on altıncı mektup bu kuralın dışındadır. Bu mektup şöyle başlamaktadır: “*Abdûlmelik b. Muhalleb*’ten *Câbir b. Zeyd*’e.” Aynı kişiye gönderilen on yedinci mektupta, daha önceki mektupların üslubu tercih edilmiştir.
5. Daha sonra bütün mektuplarda “Sana selam olsun,” tabiri kullanılmıştır. “Selam” kelimesi üç farklı şekilde kullanılmıştır; bazen nekre (belirsiz) bazen de mârife (belirli) bazen de çoğul sığası ile kullanılmıştır. Sekizinci mektupta “*Seninle beraber Allah’a hamd ederim.*” cümlesinden sonra “selam” tabiri gelmektedir.
6. Sekizinci mektup dışında bütün mektuplarda selam’ı “Allah’a hamd” cümlesi takip eder.
7. On ikinci mektup istisna edilirse tüm mektuplarda “Hamd” tabirinden sonra “Allah’tan sakınmanı sana tavsiye ederim.” tavsiyesi gelir

---

hanımını boşayan adamın) gözü aydın olmasın. Ancak kadın evlenirse o başka. İbni Abbas “böylesi bir durum kadının miras ve mehir hakkını götürür, Kadın zarar gidinceye kadar beklemesi gerekir. Miras ve sıdakı hak etmesi için bu konuda İbni Abbas’ın bu sözü olmasaydı, zarar vermek için (mirastan mahrum etmek için) hanımını boşadığı bilinse ve kadın evlenmiş olsa dahi mirası ve diğer (hukuki) haklarını hak eder demek hoşuma giderdi. El-Câbirî, Resâilü İmam Câbir b. Zeyd el-Ezdî, s. 150-155.

رسائل الإمام جابر بن زيد الأزدي ومكاتها عند الإباضية

8. Aynı şahsa (Numan b. Seleme'ye) gönderilen mektup diğer mektuplarda olduğu gibi takvaya vasiyet tabiri mevcuttur. Acaba niçin aynı şahsa gönderilen iki mektup arasında bariz bir fark bulunur. Bu da bu bir şifre olabilir mi? Sorusunu aklımıza getirmektedir.
9. Altıncı mektup istisna edilirse tüm mektuplar selam ile nihayet bulmaktadır. Mektupların geneline bakıldığında İmam *Câbir* b. Zeyd'in selam kelimesini farklı şekillerde kullandığı görülmektedir. Misal on iki ve on üçüncü mektuplarda "es-Selamu âleyke" Üçüncü, dördüncü, sekizinci, dokuzuncu, on ikinci, on dördüncü, on altıncı ve on yedinci mektuplarda "ve rahmetullahi" kelimesini ziyade etmiştir. Üçüncü, dördüncü, sekizinci, dokuzuncu, on ikinci, on dördüncü, on altıncı ve on yedinci mektuplarda "ve rahmetullahi" kelimesini eklediği görülmektedir. Muhakkik bu farklı kullanımların imam ile sual soran şahıslar arasında bir şifre olabileceğine dikkat çekmiştir. Bu mümkün olmakla beraber, İmam *Câbir*'in o andaki tercihi de olabilir. Çünkü bu cümlelerin zorunlu olarak şu ya da bu şekilde kullanılmasını gerekli kılan bir kural da yoktur.
10. Mektupların uzunluğu muhtelifdir. Bazıları çok uzun bazıları da kısa tutulmuştur. Bunu belirleyen şey ihtiyaç ve imamın tercihi olsa gerek. Sonuçta bu metinlerin kafiyeli ve belli hece sayısına göre yazılmış Şiirler olmadığı unutulmamalıdır. Mektuplar, müellifin duygu ve düşüncesini serbest bir şekilde ifade etme imkânı bulduğu metinlerdir. En kısa mektup on dört satır en uzun mektup ise seksen yedi satırdır.
11. İmam *Câbir* suallere cevap vermezden önce kendi durumunu anlatmak veya muhatabın durumunu sormak kastı ile en az üç, en çok dokuz satır kullanmıştır.
12. Mektuplarda ya hatime kullanılmamış ya da hatime, bir ile dört satır arasında çok kısa tutulmuştur. Mesela birinci, altıncı, onuncu, on ikinci, on üçüncü, on beşinci ve on yedinci mektuplar için hatime yazmamıştır.⁶⁹
13. En fazla soru ve çeşitliliği on beş soruyla üçüncü mektupta yer almaktadır. En az soru ise bir soru ile onuncu mektupta yer almaktadır.

6. İmam *Câbir* b. Zeyd'in Mektuplaştığı Kişiler

Birinci Mektubun kime yazıldığı meçhuldür.

Osman b. Yesâr

Tarif b. Huleyd

Azrîf b. Abdurrahman

Haris b. Âmr,

Anife,

Nafi' b. Abdullah,

⁶⁹El- Câbirî, *Resâilu İmam Cabir b. Zeyd el-Ezd, î* s.27-28

Yezid b. Yesâr,
Abdülaziz b. Sâ'd,
Malik b.Useyd
Sâlim b. Zekvân
Nu'man b. Seleme
Tarîf b. Huleyd
Mâlik
Abdûlmelik b.Muhalleb b. Ebî Sufra
Abdûlmelik b.Muhalleb b. Ebî Sufra
Hayretü binti Damratü

Sonuç

İmam Câbir b. Zeyd'e nispet edilen *Resâil'ler* ilim dünyası için çok önemli bir kazanımdır. Zira İslam tarihinin erken dönemiyle ilgili kaynak neredeyse yok denecek kadar azdır. Resâiller'in, İslamî ilimlerin farklı alanlarında araştırma yapan uzmanlara yeni yorum imkanları sunacağı kanaatini taşımaktayız. Herşeyden önce yerleşmiş yanlış kanaatlerin izale edilmesine katkı sunacaktır.

Resâiller, İmam Cabir b. Zeyd ile Ehl-I hak ve'l-İstikame (İbâdiyye) arasındaki ilişkiye ışık tutmaktadır. Zira Basra'da yaşayan, İbn Abbâs gibi çok sayıda sahabenin övgüsüne mazhar olan bir şahsın “okunduktan sonra mektuplarının yok edilmesini istemesi” öneli bir ayrıntıdır. Nitekim devrin siyasi egemenleri tarafından hem kendisinin hem de talebelerinin sürgünlere gönderilmeleri ve çok acımasız işkencelere mazruz kalmaları İmam Câbir b. Zeyd'in Ehl-I hak ve'l-İstikame ile olan ilişkisine ışık tutan en açık deliller arasında yer alır.

Mezhepler tarihi ve kelam kaynaklarının siyasetin etkisi altında şekillendiği herkes tarafından bilinen bir husustur. Özellikle siyasi idareye muhalif olan topluluklar tarifi mümkün olmayan iftiralara maruz kalmışlardır. Bu topluluklar önce siyasi tekfire uğramışlar daha sonra da itikadi tekfire maruz kalmışlardır. İbâdiyye fırkasının ilk temsilcileri hilafetin bir ailenin mülküne dönüşmesine karşı çıktıkları için önce siyasi tekfire uğramışlardır. Daha sonra itikadi tekfire maruz kalmışlardır. Bu durumun bilinen başka örneklerinden birisi İkrime'nin durmudur. Süfyân-ı Sevrî kendilerinden tefsir alınacak dört kişiden birisi olarak zikrettiği İkrime, Haricilik suçlaması ile değersizleştirilmeye çalışılmıştır. (İbn Hallikân, Mu'cemu'l- Udebâ, c. V, s. 63). Razi onun kitap sahibi olduğunu söylemektedir. (İbn Hatim er-Razî, *Kitabu'l-Cerh*, c. III, s. 244) İkrime'nin vefat tarihi h. 107 İmam Câbir b. Zeyd'in vefat tarihi h. 93'tür. Her birisi bir ilim pınarı olan sahabeden ders almış bu zatların kitap sahibi olmaları kimseyi şaşırtmamalıdır.

Bilmeliyiz ki Kur'an ve Hz. Peygamber'in sahih rivayetleri dışındaki tüm bilgiler beşer ürünü olmaları sebebiyle eleştiriye açıktır. *Resâil* gibi ortaya çıkan kadim yazmalar ışığında ezberlerimizi yeniden gözden geçirmemiz gerekmektedir. *Resâil* İbâdî topluluğun kültürel seviyesine ışık tutan

İMAM CÂBİR b. ZEYD EL- EZDÎ'NİN MEKTUPLARI ve İBÂDİYYE AÇISINDAN ÖNEMİ

رسائل الإمام جابر بن زيد الأزدي ومكاتها عند الإباضية

tutmakta ve İbâdiler hakkında ileri sürülen olumsuz kanaatleri gözden geçirmemize vesile olmalıdır. Resâiller'e baktığımızda, Emeviler'in siyasi tekfiri sonucu cahil ve terrorist bir grup olarak tanıttıkları İbâdiler'in, sanıldığı gibi cahil ve toplumun huzurunu bozan insanlar olmadıklarını anlayabiliriz. Ayrıca onlar hakkında” sahabe düşmanı, sahabeyi tekfir ederler” iddiaları da ilmi değerini yitirmiştir. (İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir usulü*, s.296)

İmam Cabir b. Zeyd'in resâilinde yer alan sorulara ve onlara verilen cevaplara bakıldığında İbâdî topluluğun sanıldığı kadar politize bir topluluk olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca İslamî bir hayat yaşamak için fıkıhın en ince konularını sormaları onların Kur'an ve sünnete dayalı bir hayat sürdükleri göstermektedir.

Örnek Mektup

ONALTINCI MEKTUP

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla

Cabir b. Zeyd'ten Abdü'l-Melik b. Muhalleb'e

Sana selam olsun

Seninle beraber kendisinden başka ilah olmayan Allaha hamd ederim ve Allaha karşı takvalı olmanı tavsiye ederim. Müminlerin ahlakına güzel bir şekilde özenip onlara benzemeye çalışmak, onların hidayet yolunu takip edip eserlerine uymak çok faziletli bir iştir. Zira onlar öncüdürler ki, öncüler kendilerini takip eden kişilerin eksikliklerini giderirler.

Ey Osman'ın babası! Memnuniyetini elde etmeye çalıştığını, rızasına tabii olduğunu ve dinini yücelttiğini, kendi nefsinden Allah'a bildir. Allah yanında müminlerin şeref, makam ve önem açısından en faziletlisi onu, kitabını, dinini ve yasaklarını en fazla yüceltenlerdir. Allah fazilet sahibi her mümine faziletini (sevabını) verir.

Allah tan dünya işlerinde birçok insandan üstün kılındığın şeyle ahiretten nasip iste. Onunla sevap ve derecelerin fazlasını umabilesin. Şüphesiz dünyadaki şerefle Allah, ahiret amelinin ve kendisinin razı olduğu şerefe ulaştırır. Bu da ancak güzide büyüklerin ulaşabileceği bir şereftir. Dindeki şeref, dindeki hedef ve Allah'ın ibadetindeki fazilet olmadan dünya şerefini iddia eden kimseyi Allah kınama ve küçük düşürülme yoluyla onu rezil eder.

Ve iddia ettiği şey, kendisine utanç olur. Allah'tan şiddetli bir şekilde sakın. İşini zayıf gören ve küçümseyen birisi olma. Kerim ve büyük arşın sahibi Allah'tan istiyoruz ki; bize ve size öyle bir yakın (kesin inanç) versin ki yaptığımız her ameli küçük görelim. Ta ki onunla azabını hak edecek ve onun yüzünden bizden buğz edeceği bir kibir bilinmesin.

Yine yüce ve büyük Allah'tan korkusundan içimizi dolduracak tevazuyu bize nasip etmesini istiyoruz

Hamd, salat ve selamdan sonra.

Biz iyiyiz ve sağlıklıyız. Ona çokça hamd eder, bizi imtihan ettiği sizden ve başka şeylerden dolayı bize verdiği nimetlerine karşılık kalbimizle ona güzel senada bulunuruz.

Allah'ın onunla minnet ettiği, nimetlerinden size afiyet vermesi, sizi müdafaa etmesi öyle bir şeydir ki şükrüne ancak taksiratla ulaşabiliriz (şükrünü tam eda edemeyiz).

İşimizde düşmanlarımızı sindirecek ve gözümüzü aydınlatacak şeyi bize gösterene kadar, Allah bize ve size nimetlerini tamamlasın, bize ve size keremini arttırsın. Sizi müdafaa etmesi, size afiyet vermesi ve sağlıklı kalmanızla gözümüzü nurlandırsın!

İçinde sorduğun sorunun benden başka fetva verenlerin göğüslerinizin buzunu eritemediğini iddia ettiğiniz mektubun bana geldi.

Ömrüme and olsun ki; Ben de ancak kalbimi yumuşatan eserleri (emareleri, işaretleri) öğrenmeye çalışan ve öğrendiklerine tabii olan bir kimseyim. İçinde ihtilaf edebileceğimiz rivayetten başka bende ne güvenilebileceğiniz belge ne de delalet vardır.

2. Hul'u dan sonra talak'ı zikretmene ve şefkat gösterdiğiniz birinin başına geldiğini iddia etmenize gelince.

Cabir

Şüphesiz fakihler bu konuda şöyle diyorlar; hulu⁷⁰ yapana talak yoktur. Hulu boşaması gibidir.

3. Adet kanı görmeden boşanan ve iddetinin birinci veya ikinci ayında hayız gören kadının, yaşlıları adetten kesilmiş bir kadının iddet çekerken hayız görmesi, bir başkası iddet çekerken hayızlı durumunun uzaması ve başka bir kadın ise adete girmesinin çok gecikmesinin durumunu soruyorsun?

Cabir

- a. Bana bu konuda ulaşanı ve görüşümü beyan etmemi istediğini yazmışsın. Sana İbni Abbas'tan haber veriyorum. İbni Abbas şöyle diyordu: "Allah hayız'ı (adet kanı) hamileliğe işaret kılmıştır. Hayız hamileliğe nişan olmuş. Adet kanıyla hamilelikten beri olunur".

---

⁷⁰ Hulu: karşılıklı rıza ile boşanması karşılığında kadının kocasına verdiği belli bir ücrettir. Kadın kocasına vaat ettiği miktarı ödeyince kocanın "seni boşadım" demesine gerek kalmadan kadın emrini eline alır ve bu şekilde (kocaya) mal verildiğinde o da malı kabul ederse o işte hulu yapmış olur. Artık erkeğin kadın üzerinde bir hakkı kalmaz ve kadın kendine malik olur. Onun malı kabul etmesinden sonra, kadının rızası dışında kadın'a dönmeye hakkı yoktur. Eğer bundan sonra (huludan sonra) talak olursa kadını hiçbir şekilde etkilemez. Ancak hulu ile koca dilerse ricii talakla boşayabilir. Ancak hulu yaptıktan sonra talakla boşaması malik olmadığını (nikahı altında bulunmayı) boşamaktır.

رسائل الإمام جابر بن زيد الأزدي ومكاتها عند الإباضية

Hayızdan kesilmiş kadınların iddetinin aylar (3 ay) olarak belirlenmesi şüpheye girme korkusudur.

- b. Hayız görmeden boşanmış ve iddet süresini çekerken adet kanını gören kadına gelince. O (İbni Abbas) şöyle diyor; İddet süresinin yeni baştan başlaması daha çok hoşuma gider. Çünkü bazen kadın hamile kalır ve adet'i bilinmez. Bazen de kadın hamile kalır ve hamileliği esnasında adet görür. Bu işte şüphe içermeyen olan hoşuma gider. İnsanların Ali b. Talip'den rivayet ettikleri bize ulaşmıştır. O şöyle diyordu; "Geçen süre hayız aylarındandır". Bu da şüphe içermeyen hamilelik veya hamile olmama durumunun insanlara beyan olmasıyla olur. İçinde şüphe olmayan daha çok hoşuma gider.
  - c. Hayız kanaması normal âdetinden daha uzun süren kadına gelince. Onun hayız süresi Allah'ın söylediği gibidir. Eğer hayızlı durumunun gecikmesi ve adet kanının kesilmesi bir hastalıktan dolayı ise. Şüphe bulunmayan bir şekilde hamilelikten beri olursa bunun bir zararı yoktur. Allah mazereti en iyi bilendir.
  - d. Adet'ten kesildikten sonra kanama gören kadının durumuna gelince. Adet gören kadınların durumu birbirinden farklıdır. Bazen yaştan büyüklüğünden değil hastalıktan dolayı, kadın hayız kanının kesilmesine maruz kalır. Bazen de kadın hayız dışında kanamayı görür (bu da istihazadır). Eğer bu kanamanın hayız kanı olması mümkün olmadığı biliniirse ve bu ta işin başından beri kadının normal âdetinin dışındaysa, onun iddet süresi aylardır. İddet süresini aylar olarak bekledikten sonra evlenmesinde bir sakınca yoktur. Yok, eğer görmüş olduğu kan hayız kanı ise kadının ve diğer insanların görüşü de "Bu kadın hayızdan kesilmiş bir kadın değildir." ise o zaman hayız iddetini beklemek zorundadır. Allah bunun için zaman tayin etmiştir. Hayız konusunu sorduğun mektupta bu durumların hiçbirinde kadını nikâhlama.
4. Hak ve sünnete muhalefet edildiği bilinen bir durumda ne yapılır diye soruyorsun?

Cabir

İddet süresi içinde nikahlanan hiçbir kadın yoktur ki; araları ayrılmasın.(yani hakim kadın ile kocayı birbirinden ayırır). Her ne kadar üzerlerinden zaman geçse de hiçbir şekilde hak ve sünnete muhalefet edilen nikahın iadesine zorlanamaz. Ancak bu evlilik'te henüz cinsel ilişkiye girilmemişse onlar için sahih nikahı arama hakkı vardır.

5. Adamın çocuğuna, akrabalarına veya hanımına " malımdan şu kadar sana olsun ey falan kimse." diyerek hibede bulunmasına gelince.

Cabir

Çocuğa yapılan hibenin dışında bir şey yoktur (yani bir adamın çocukları arasında yalnız birine hibede bulunması adaleti zedeleme ihtimalinden dolayı müçtehitler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir). Hibe ettiği şeyi beyan etmese dahi ona adamın (ödemekle yükümlü olması) olur. Eğer evlat babasının

evindeyse veya babanın ona hibede bulunduğu şey kendisine ayrılmamış ve ne olduğu bilinmemiş ise o hibe mirasın içindedir. Pak ve nezih olanı (şüphe barındırmayanı) çocuğun babasının kendisine ne ayırdığını (hibede bulunduğunu) bilmesi ve babasının da kendisine ne hibe ettiğini bildirmesidir. Her ne kadar insanlar bundan başkasını söyleseler dahi.

6. Zekât hangi mallarda farz edilmiştir diye sorduğun soruya gelince.

Altın, gümüş, davar ve toprak ürünlerinden başka bir şeyden farz edildiğini bilmiyoruz. Fitrede ise kişi başına bir saadır (ölçü birimi).

İnci ve mücevherata gelince, bunlarda zekat yoktur. Her ne kadar değeri çok olsa bile zekat düşmez. Ancak onlarla ticaret yapılırsa o müstesna (o zaman inci ve mücevheratın ticaretine zekat düşer). Siz her ne iyilik yaparsanız Allah onu bilir.

7. Hanımlarınızın ziynetlerindeki zekâtı zikretmene ve hanımlarınızın takılarında ki zekâtı vermemek için size baskı yaptıkları iddiana gelince.

Cabir

Bunu yapmaya (ziynetlerinin zekatını çıkarmaya) zorlamanız sizin için daha hayırlıdır. Eğer bundan hoşlanmaz iseler size düşen ancak marufu emretmektir. Adam malının zekatını çıkarmayan kadını nasıl tutar sözüne gelince.

Cabir

Bu ancak (kadını yanında tutması) zekatın (farzietini) yalanlar ve inkar ederse haram olur.

Bana yazarak bundan sorduğunu iddia ediyorsun. Diyorsun ki senden önceki fakihlerden işittim, onlar işi tam yerinde yapmadılar ve taşı gediğine koymadılar, rivayeti yanlış yaptılar. İhtiyaç duyduğun şeyi tam bir gizlilik ve güven içinde bana yaz. Şüphesiz içinde bulunduğumuz durumu biliyorsun. Bize bahane arayanlardan korktuğumuzu da biliyorsun. Bizi tehlikeye sokacak hiçbir işi bizden isteme.

Allah seni ıslah etsin. Duaları kabul eden ve kullarına yakın olan Allah'tan; gözümüzü nurlandıracak onunla bizleri müdafaa edecek bir kimseyi, bize nasip etmesini ve göstermesini istiyoruz.

Allah'ın selamı ve rahmeti üzerine olsun

KAYNAKÇA

Abdulhalim, Receb, *el-İbâziyye fî Mısır ve'l-Mağrib ve Alâkâtuhum bi İbâziyyeti Omân ve'l-Basra*, Maskat, 1990/1410.

Ateş, Orhan, *Gönümüz Umman İbâdiyyesi*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2007.

İMAM CÂBİR b. ZEYD EL- EZDÎ'NİN MEKTUPLARI ve İBÂDİYYE AÇISINDAN ÖNEMİ

رسائل الإمام جابر بن زيد الأزدي ومكاتها عند الإباضية

Ateş, Orhan, *el-İbâdiyye fî Masâdiriha*, Cezayir 2014

Ateş, Orhan, *Mu'tezile İbaziyye Etkileşimi*, İst 2013

Ateş, Orhan, “Hariciliği Doğuran Sosyal-Psikolojik Bir Çerçeve Olarak Anomali”, *Hece Dergisi*, 2013.

Bekkûş, Yahya Muhammed, *Fıkhü'l-İmam Câbir b.Zeyd*, Mektebetu'd-Damiri, Umman 2014.

Câbir b. Zeyd, *Resailul İmam Câbir b.Zeyd el-Ezdi*, (thk. Ferhat b.Ali el-Ca'bîrî) Mektebetu'd-Dâmirî, Omân

Ebû Davud Sami Sekar, *El İmam Câbir b.Zeyd el-Ezdi ve Eseruhu Fi'l-Hayati'l Fikriyye ve's-Siyasiyye*, *Maskat Risalesi*, Umman 2000

Ebû Câ'd, Salih Muhammed, *Sikolociyetü't-Tenşieti'l-İctimaiyye*, Darü'l-Mesire, 2014.

Ebû Serih Mahmut, *el Mercâ, Fil Müşkileti Sökolociyetil Etfal*, Ed Darül Alemiye 2008

Ebû Zehrâ, Muhammed, *İslâm'da Siyasi ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, İstanbul- 1983.

Ed Dercinî, Ebû'l-Abbas Ahmet *Tabakatu Meşaihil Mağrib*, Tahkik İbrahim Talay, Mektebetül Bahs, Kostatiniyye El Cezayir,

El Hemavî, Yakut b. Abdillâh, *Mücemül Büldan*, Darül sedr, Beyrut 1984

El Vakidî, Muhammed b. Sâ'd, Katib *Et Tabakâtü'l- Kübra*, Londra Matbaası, Tahran, H.1322

El Vehibî, Müslüm b. Salim B.Ali, *El Fikrû'l- Âdil İndel İbâdiyye Hatta Nihayetil Kernissani* Maskat 2006

El Vercilânî, Ebû Yâkup Yusuf, *Ed Delil vel Burhan*, Mısır, H.1306

El-Belazurî, Ahmed b.Yahya b.Câbir, *Ensabul Eşrâf*, Daru'l-Fikir 1996.

El-Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b.İbrahim b.İsmail, *Et-Tarihu'l- Kebîr*, Daru'l-Fikir

Rebî' b. Habîb, *Müsnedü İmam Rebî' b. Habib*, el-Mektebetü Selefiyye h. 1349.

El-Harisî, *El-Ukudul Fıddiyye Fi Usulul İbâdiyye*, byy.

El-Kalhâtî, *el Keşf vel Beyân* (thk. Seyyide el-Kaşîf) 1980.

Es-Sâvâfî, Salih b.Ahmet, *El İmam Câbir b.Zeydil Ummani Ve Asaruhu Fi'd-Davê*, Omân 1989

- Es-Siyabî, Şeyh Salim b.Hamud, *İzaletül ve'sa an Ebî Şa'sa*, 1979.
- Ettefeyyîş, Muhammed b.Yusuf, *Şerhu kitâb en-Nil ve Şifail Alil*, Beyrut 1972.
- Gözler, H. F. *Örnekleriyle Türkçe ve Edebiyat Bilgileri*, İstanbul byy
- Halifat, İvâd, Muhammed, *Neşetül Hereketil İbâdiyye*, Umman 1978
- Elbusâfi, Salim b.Râşid b. Said, *İmam Câbir b.Zeyd*, Muskat 2015
- İbni Halfun, *Ecvibetu İbni Halfun*, Darü'l-Fetih 1974
- İbn-i Küteybe, *El-imame ve's-Siyasiye* (thk. Dr. Muhammed ez-Zeyni) Neşru Müessese Halebi, byy.
- İbnu'r-Rüşd Muhammed, *Bidayet-ül Müctehit ve Nihayet-ül Muktesid*, 1975.
- Kantemir, E. *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Ankara 1997
- Karkış, Muhammed, *Omân el-Hereketü'l-İbâdiyye*, Maskat 1994
- Kâşif, Seyyide İsmail, “Nâşirin Mukaddimesi”, (*el-Keşf ve'l-Beyan*), Umân 1980, I
- Muammer, Ali Yahya, *el- İbâziyye Beyne'l- Fırakı'l-İslâmiye, înde Kitabil Makalat Fil Kadimi Vel Hadis*, Londra 2004
- Muammer, Ali Yahya, *el-İbâziyye fî Mevkibi't-Tarih*, Mektebetü'l-Damiri 2008
- Onat, Hasan Sönmez, Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi* Grafik Yayınları Ankara 2013
- Es-Sa'dî, Muhannâ b. Râşid b. Hamad, *eş-Şeyh 'Umrûs*, Mektebetü'l-Cîli'l-Vâid, Uman 2003
- Suyutî, Celalüddin *el-İtkân Fi Ühümü'l- Kuran*, Kahire h. 1368.
- Sülün, Cevat, “Cabir b. Zeyd ve İbâdiyye İçindeki Yeri”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman Doç. Dr. Orhan Ateş, 2016 Diyarbakır.
- Eş- Şehristânî, *el Milel ve Nihal* Halebi 1967.
- Taberî Ebû Cafer Muhammed b.Cerîr, *Tarihü'l-Ümeme ve'l-Mülük*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut
- Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (trc. Ethem Ruhi Fırlalı) Ankara 2010.